

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

ГРАБІНА ГАННА ВІКТОРІВНА

УДК 321.7-027.19:316.723:303.446 (043.3)

**СУБКУЛЬТУРА ВЛАДИ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНИХ
ПЕРЕТВОРЕНЬ В МЕЖАХ ХВИЛЬ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі політології факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Науковий керівник: кандидат політичних наук, доцент
ХОРОШИЛОВ Олег Юрійович,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова
заступник декана факультету міжнародних
відносин, політології та соціології

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ЛАТИГІНА Наталія Анатоліївна,
Київський національний
торговельно-економічний університет
завідувач кафедри філософських та
соціальних наук

кандидат політичних наук, доцент
СТОЦЬКИЙ Володимир Володимирович,
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського» (м. Одеса),
доцент кафедри політичних наук і права

Захист відбудеться 15 березня 2018 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36

Автореферат розісланий 15 лютого 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. І. Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми пов'язана з великим розмаїттям сценаріїв, шляхів та траєкторій, за яким здатний розвиватися процес політичного транзиту. Всупереч сталому інтересу наукової спільноти до феномену суспільно-політичного переходу, питання щодо розробки метатеорії цього процесу досі залишається відкритим. Важливим кроком на шляху до творення такої пояснювальної системи повинно стати дослідження ролі культури в процесі якісної трансформації структур та спеціалізованих підсистем перехідного соціуму, змін на рівні свідомості та поведінкових практик індивідів – акторів політичного транзиту.

Актуальність дисертаційної роботи підсилюється також і кризовим характером українського варіанту суспільно-політичного транзиту. Відчутні суперечності, що спостерігаються між інноваціями в межах демократизації країни та традиційними елементами вітчизняної політичної культури, об'єктивно стимулюють науковий інтерес до глибинних чинників, які визначають результативність змін. Одним з таких визначальних чинників слід вважати модель владних відносин, яка закладена в культурному коді нашого суспільства та проявляється в офіційних та повсякденних соціальних практиках, наділяючи процес демократизації національною специфікою. Неупереджене дослідження визначних атрибутів української субкультури влади розглядається автором роботи як запорука досягнення розуміння перспектив реалізації «проекту демократії» у вітчизняних умовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі політології факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова в межах науково-дослідної теми «Дослідження політичної реальності в контексті нелінійної соціокультурної динаміки» (№ держреєстрації 0116U006604), одним із виконавців якої є дисертант.

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження – визначення ролі субкультури влади у детермінації змісту, інструментарію здійснення та напрямку розгортання процесу демократизації, як одного з провідних трендів сучасності.

Досягнення зазначеної мети обумовило необхідність вирішення таких завдань:

- дослідити основні етапи розвитку та сучасні особливості наукового дискурсу щодо ролі культурного чинника в політичних процесах;
- визначити теоретико-методологічні принципи наукового аналізу феномену субкультури влади;
- надати авторську інтерпретацію сутності феномену культури як базису політичних матриць модерних соціумів;
- виявити адаптивний потенціал субкультури влади в умовах політичного транзиту;
- з'ясувати особливі риси субкультури влади, відтворювані в межах англо-американської політичної традиції;

- в межах порівняльного аналізу культурних детермінант «консолідованих» та «дефектних» демократій з'ясувати причини авторитарного реверсу, що здійснюється сучасною російською політиєю;
- виявити зовнішньо-типологічні риси вітчизняної субкультури влади;
- дослідити особливості ціннісного коду Президентів України як представників вітчизняного соціуму влади.

Об'єкт дослідження – феномен субкультури влади, який, в авторській інтерпретації, виступає в ролі вагомого чинника процесу демократичного транзиту.

Предмет дослідження – специфіка прояву атрибутів субкультури влади у визначенні змісту та траєкторій політичного переходу, здійснюваного сучасними соціумами.

Методи дослідження детермінуються його міждисциплінарним характером та передбачають комплексне застосування класичного наукометричного інструментарію суспільствознавства з посткласичними аналітичними процедурами та засобами отримання знання про сферу політики. Класичні процедури пізнання (абстрагування, сходження від абстрактного до конкретного) уможливили вживання таких «чистих» соціологічних типів, як: «субкультура влади», «соціум влади», «політичний транзит», дали змогу ввести до аналітичного інструментарію процедури конкретно-історичного, структурно-функціонального та біографічного підходів. Перший розкрив «історичність» культури, стимулював до врахування явища інерції в алгоритмах її функціонування. Другий конкретизував проблематику субкультур, підтвердив функції спільнотної та індивідуальної соціалізації, ідентифікації та адаптації, які виконуються структурами культури. Третій уможливив комплексне використання дистанційних та проєктивних методів вивчення природи «людини політичної», відкриваючи через дослідження «політичної мови» (методи дискурс- та контент-аналізів) доступ до кодів субкультури влади суспільства.

Нові евристичні процедури пізнання сутності субкультури влади представлені методологічними напрацюваннями «історії повсякденності», зосередженої на вивченні буденних практик реалізації владних відносин на рівні мікрополітики.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена сутністю центральної проблеми дисертаційного дослідження, адже синтез політологічного та культурологічного підходів у поясненні демократичного транзиту й досі залишається актуальним завданням вітчизняних та закордонних науковців. В межах дослідження отримано результати, що мають наукове значення:

- реалізована спроба аналізу сутності демократичного переходу за допомогою концепту «субкультура влади», що дало можливість поєднати культурологічний, кратологічний та політико-антропологічний виміри транзитологічних досліджень;

– апробований аналітичний інструментарій «повсякденної історії» для виявлення атрибутів феномену субкультури влади транзитного суспільства. Завдяки цьому виявлена глибока вкоріненість відносин «панування – підкорення» в культурну матрицю конкретного суспільства, підкреслена роль суб'єктивного чинника в реалізації «проекту демократії»;

– досліджено адаптивний потенціал субкультури влади в умовах «від'ємного» та «позитивного» різновидів політичного переходу. Внаслідок застосування методик компаративістики, було підтверджено нелінійність алгоритмів розгортання політичного транзиту в культурному середовищі конкретної політиці;

– здійснено комплексне дослідження зовнішньо-типологічних ознак вітчизняної субкультури влади, а саме завдяки сукупності пізнавальних процедур, передбачених застосуванням теорії соціалізації та концепції «поколінь в політиці», дозволило виявити атрибути українського соціуму влади, пояснити наявність феномену «мікрохвиль» у розгортанні процесу демократизації в країні;

– апробовано дослідження особливостей ціннісного коду представників політичної еліти України з використанням методик та технік дискурс- та контент-аналізів. Завдяки цьому виявлена специфіка політико-антропологічних проектів, вкорінених в світогляді Президентів України, доведена доцільність застосування евристичних процедур лінгвістики у політологічних дослідженнях;

удосконалено методика застосування концепту «цивілізаційний синтез» під час пізнання сутності процесу політичного переходу та аналітичний інструментарій вираження поліваріантності шляхів демократичного транзиту за допомогою вживання понять: «політична матриця», «політична субкультура», «політична адаптація», «авторитарний ресентимент», «індигенізація».

Практичне значення отриманих результатів простежується за чотирьома основними напрямками:

1. Науково-дослідницький: запропонована в дисертаційній роботі методологія може постати основою для подальшого розвитку профільних досліджень в межах транзитології, політичної антропології, прикладної лінгвістики тощо;

2. Навчальний: концептуальні положення, висновки та результати дослідницької частини дисертації придатні до використання під час розробки навчально-методичних матеріалів, необхідних для викладання курсів дисциплін: «Політичні процеси та інститути», «Політична модернізація та транзитивні процеси», «Політична культура та політична ідеологія» у ВНЗ України;

3. Аналітичний: результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у роботі спеціалізованих дослідницьких центрів, орієнтованих на вивчення проблем адаптації політичної системи до викликів прискореної модернізації та демократизації.

4. Прикладний: основні висновки, що містяться у дисертаційному дослідженні, можуть постати основою для розробки тактики та стратегії діяльності неурядових організацій, які спрямовують свою діяльність на сприяння процесам демократизації українського суспільства.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації апробовано на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (м. Одеса 13–14 лютого 2015 р.), «Чорноморські політологічні читання» (м. Одеса 11–12 грудня 2015 р.), «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації» (м. Львів 27 – 28 травня 2016 р.), «Inovacne vyskum v oblasti sociologie, psychologia a politologie» (Sladkovicovo, Slovenska republika, 10–11 Březen 2017), «Нові завдання суспільних наук у XXI столітті» (м. Київ, 16–17 червня 2017 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи відображені у 11 наукових публікаціях, з яких 4 надруковані у вітчизняних фахових наукових виданнях із політичних наук, 1 у міжнародному науковому виданні, 6 – у матеріалах науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Структура і обсяг дисертаційного дослідження визначені її змістом, метою та поставленими завданнями. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, кожен з яких містить по два підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг – 237 сторінок, із них основний текст – 197 сторінок. Список використаних джерел налічує 217 найменувань (20 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначені об'єкт, предмет, сформульовані мета та основні завдання дослідження, охарактеризовано використані в роботі методи, її наукову новизну та практичне значення, подано відомості про апробацію теоретичних положень дослідження, його структуру та обсяг.

У **першому розділі** – «**Субкультура влади: поняття, структура, особливості дослідження**» висвітлено стан зарубіжних та вітчизняних наукових розробок проблем культурних детермінант політичного транзиту, розкрито зміст основних понять, узагальнено ключові принципи аналізу феномену субкультури влади.

У **підрозділі 1.1** «*Культурний чинник в політичних процесах: розвиток наукового дискурсу*» розглядається еволюція наукових поглядів щодо культурного підґрунтя політичних процесів. З'ясовано, що представники т.зв. культурологічного підходу (Л. Пай, С. Верба, Л. Харрісон, Дж. Айронс, К. Завершинський, О. Гаман-Голутвіна, А. Зуйковська, Є. Петракова) пояснюють поведінку суб'єктів суспільних трансформацій на основі таких елементів культури, як: традиції, звички, цінності, правила та укладені на їх

основі соціальні конвенції. Прихильники цього підходу вважають, що саме фундаментальні атрибути культури визначають результати еволюції великих соціальних систем, які втілюються у певному дизайні політичних інститутів та режимі їхнього функціонування. Вони інтерпретують культуру як універсальний дескриптор, що «задає» особливості іншим спеціалізованим підсистемам суспільства, визначає масштаби та ступінь успішності трансформацій, які відбуваються в межах політичного транзиту.

Визначено, що другим з базових підходів у дослідженні проблематики культурного бекграунду політичних процесів є кратологічний (Е. Тоффлер, Дж. Аррігі, Е. Гобсбаум, А. Людтке, В. Бурлачук). Констатуючи складність траєкторій політичних транзитів, зазначені науковці вважають, що вирішальну роль у становленні політичних систем відіграють особливості поведінки людей в тих ситуаціях, коли «оформляється» влада одних індивідів над іншими. Ускладнення природи феномену влади в сучасних умовах об'єктивно стимулює зростання популярності комунікативної парадигми кратологічних досліджень (О. Шестопал, Н. А. Латигіна, В. В. Стоцький). Рухаючись у просторі основних теоретичних постулатів цієї теорії, сучасні дослідники застосовують аналітичний інструментарій різних дисциплін для розкриття особливостей офіційного дискурсу конкретного суспільства, виявлення специфіки мови політики, вивчення ціннісного та операційного кодів представників соціумів влади тощо.

Констатовано, що результатом аналітичного синтезу проблематики культурних та антропологічних складових процесу політичного переходу виступає субкультурний підхід (Р. Парк, К. Кемпбелл, Н. Смелзер, М. Слюсаревський, Н. Победа). Поєднуючи в своїх теоретичних конструкціях проблеми культури і влади, прихильники цього підходу «замикають» їх на важливій складовій ланці – людині, уможливаючи використання таких концептів, як: стиль, мода, статус тощо.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу, можна констатувати, що розвиток наукового дискурсу щодо проблем взаємозв'язку культурних та політичних чинників під час широкомасштабних трансформацій характеризувався посиленням міждисциплінарності, розширенням предметного поля профільних досліджень, вдосконаленням понятійного інструментарію тощо.

У підрозділі 1.2 *«Методологія дослідження феномену «субкультура влади»* запропоновано використання концепту «субкультура влади» у двох значеннях: 1. Для позначення окремої сфери загальної культури соціуму, яка характеризується особливостями реалізації відносин панування – підкорення та конституйована соціальною конвенцією щодо цих відносин; 2. Як специфічна «ми-група» (соціум влади), яка відрізняється колективним ціннісним і поведінковим кодом та постає у якості референтної у відношенні до інших субкультур, представлених у просторі національної політії.

Важливо підкреслити той факт, що поняття «субкультура влади» та «політична культура» не є ані тотожними, ані синонімічними. Вони пов'язані між собою як частина та ціле.

Доцільно наголосити на тому, що поняття «субкультура влади» не охоплює лише представників політичної еліти. Йдеться про особливий антропологічний тип «людини політичної», що представлений на всіх рівнях соціуму та, у сукупності своїх представників, складає своєрідну «полікратію», яка, врешті-решт, і відображає специфіку владних відносин у національному контексті.

А. Людтке та його послідовники (Дж. М. Істер, У. Макдональд, Ш. Фіцпатрик) пропонують принципово інший підхід, корисний для визначення субкультури влади – застосування матеріалів особистісного походження (мемуарів, спогадів, інтерв'ю). Цілком зрозуміло, що ці джерела вкрай суб'єктивні, іноді вони містять і відверті фальсифікації. Але це – саме та причина, з огляду на яку «его-документи» так важливі. Вони дають уявлення про формування самосвідомості представників субкультури влади.

Обґрунтовано доцільність застосування наступного методологічного комплексу вивчення субкультури влади:

1. Конкретно-історичний підхід. Розкриває «історичність» культури, стимулює до врахування явища інерції в алгоритмах її функціонування, описує феномен культури в термінах статичності та динаміки;

2. Структурно-функціональний підхід. Конкретизує проблематику субкультур в цілому та субкультури влади, зокрема, підтверджує функції соціалізації, ідентифікації та адаптації, які виконуються структурами культури як соціального феномену;

3. Біографічний підхід у поєднанні з процедурами дискурс- та контент-аналізів. Уможлиблюють використання дистанційних та проєктивних методів вивчення природи «людини політичної», відкриваючи через дослідження «політичної мови» доступ до кодів субкультури влади.

У висновках до першого розділу констатується доцільність включення концепту «субкультура влади» до аналітичного інструментарію транзитології, як такого, що розкриває вплив культурного коду конкретного транзитного соціуму на визначення траєкторій системних трансформацій, що відбуваються в усіх його спеціалізованих підсистемах, підтверджує політичну суб'єктність як привілейованих, так і непривілейованих акторів суспільних трансформацій, стверджує розуміння поліваріантності результатів переходу тощо. Дотримання методологічних принципів та комплексне застосування методичних заходів, зазначених вище, дає можливість коректно інтерпретувати сутність субкультури влади як частини загальної культури конкретного суспільства, побудувати «колективний портрет» людини політичної в національному інтер'єрі.

У другому розділі – «Культурні детермінанти політичного транзиту: концепції, моделі, методи вивчення» проаналізовано розвиток наукового дискурсу щодо фундаментальних чинників політичних переходів, виявлені

основні теоретичні моделі функціонування культури як базисного елементу колективного буття.

У підрозділі 2.1 «Феномен культури як базис політичних матриць модерних соціумів» визначається, що культура виступає у ролі «генерального дескриптора» (К. Гірц), який містить в собі «описи» життєвих концепцій, знань про світ, постає як соціальний досвід, що був накопичений історично та дозволяє генерувати нові програми індивідуальної/колективної діяльності (М. Слюсаревський).

Обґрунтовується позиція щодо того, що у своєму «готовому» варіанті, політична матриця суспільства складається з двох основних елементів: власне культури, яка виконує роль «базису» спільноти, та інституційної «надбудови», інтегрована сукупність елементів яких виконує функцію регуляції основних спеціалізованих підсистем суспільства. Завдяки «геному культури», створені даною спільнотою інститути «розгортаються» та проявляються в новій якості в різних історичних контекстах. Враховуючи, що взаємозв'язок між «базисом» та «надбудовою» має морфологічний характер, інститути постають як легітимізовані зразки соціальних практик, визначених культурою, а остання, задає межі потенційно можливої трансформації інституційної мережі. Зв'язуючою ланкою між «базисом» та «надбудовою» виступають індивіди, які є носіями існуючих ментальних моделей та функціонерами інституційованих структур.

Відстоюється думка, відповідно до якої приклади переходів спільнот від авторитаризму до демократії можуть бути витлумачені як локальні прояви «третьої хвилі демократизації». У відношенні до концепції наявності двох полярних цивілізаційних «Х» та «У» матриць (Ю. Александров, С. Кірдіна), ця «хвиля» інтерпретується як чергове порушення балансу між двома полюсами на користь останнього. Під впливом складного комплексу причин (технологічна першість, економічна ефективність, інформаційна потужність тощо), суспільства, що належать до «У» матриці, не лише змогли переконливо довести для інших соціумів адаптаційні переваги своєї культурної матриці, але й якісно змінити оточуючий світ відповідно до своїх уявлень про бажані зразки соціальних відносин.

Використання аналітичного інструментарію протиставлення «Х» та «У» матриць дає можливість методологічно коректно позиціонувати український суспільно-політичний організм на межі різних цивілізаційних типів та виявити специфічні коливання представників вітчизняного соціуму влади між двома альтернативними полюсами політичної культури.

У підрозділі 2.2 «Адаптивний потенціал субкультури влади в умовах політичного переходу» обґрунтовується теза, відповідно до якої адаптаційна роль субкультури влади рельєфно проявляється в точках біфуркації суспільного розвитку, коли простір і темп життя спільноти радикально втрачають свою традиційність, під загрозою опиняється колективна пам'ять як основа спадковості суспільного життя, порушується «передвизначеність» колективного майбутнього та запускаються процеси соціальних інновацій.

Обстоюється позиція, відповідно до якої саме боротьбою інноваторів та консерваторів всередині соціуму влади, а не лише тривіальним копіюванням зовнішніх референтних моделей суспільно-політичного розвитку, можна пояснити ті «хвилі» просування шляхом до демократії та авторитарного ресентименту, які спостерігаються в політичній історії країн другого та третього «ешелонів розвитку».

Під час «вимушеного транзиту», який стверджує особливу суб'єктність представників політичного класу конкретної країни, найбільше проявляється адаптивний потенціал її субкультури влади. Саме від діяльності відтворюваного даною спільнотою антропологічного типу «людини політичної» залежатиме те, в якій системі координат («позитивній» чи «від'ємній») здійснюватиметься широкомасштабне переформатування буття суспільства.

У висновках до другого розділу констатується, що культурний код суспільства слід зараховувати до числа фундаментальних детермінант, унікальне сполучення яких визначає загальний напрям політичного транзиту спільноти, інструментарій його здійснення та підсумкові результати.

У третьому розділі – **«Субкультура влади «консолідованих» та «дефектних» демократій: порівняльний аналіз»** досліджуються основні зовнішньо- та внутрішньо-типологічні атрибути соціумів влади політій, які належать до різних «ідеал-типових» моделей політичного транзиту (еволюційної та дискретної).

У підрозділі 3.1 *«Культура влади в англо-американській політичній традиції»* на прикладі Великобританії та США встановлено, що основними рисами субкультури влади «консолідованих» демократій є: 1. Відкритість, втілена у навичках еліти до політичного спілкування з громадянами; 2. Знання, як вміння певних осіб та їхніх груп здійснювати цілеспрямований вплив на матерію (природну та соціальну), підтвержені зростаючою технологічністю процесів публічного менеджменту; 3. Відповідальність, інституційована структурами соціальної інклюзії, а саме розуміння того, що внутрішньогруповий конфлікт соціуму влади – це потенційна загроза і для еліти, і для суспільства, носії влади в країнах «консолідованої демократії» віддають перевагу у своїх взаємовідносинах пакту над конфліктом; 4. Елітизм, ґрунтований на високому професійному статусі суб'єктів владарювання, та їх «відстороненість» від «плебісцитарної повсякденності».

Проведений аналіз сучасної політичної історії Великобританії свідчить на користь того, що демократичний транзит, навіть за умови максимально повної своєї успішності, не означає остаточного досягнення тих політичних ідеалів, які міцно вкорінені в масовій свідомості. Мова йде про вади субкультури влади, зокрема: соціум влади залишається досить закритим, стиль життя деяких парламентаріїв нагадує *modus vivendi* їхніх попередників з минулих століть, а корупційні скандали зустрічаються й у XXI ст.

Характеризуючи субкультуру влади США, не можна оминати увагою наступний її важливий атрибут – ідеократичність. Відтак, важливими

елементами американської субкультури влади, поширеними на всіх «поверхах» соціальної системи, є: спадковість, наслідування цінностям «батьків» (як канонізованих «Пілігримів» та «Засновників», так і звичайних голів сімейств); бажання виконувати громадянський обов'язок; каяття (бажано – публічне) в гріхах, як демонстрація усвідомлення недосконалості людської природи; цінність свободи та власна національність. Також специфіка американської субкультури влади визначається вагомою роллю конкретної особи у політичному процесі, яка виразно проявлялася протягом всієї історії цієї політії.

Обґрунтовується висновок про те, що у випадку англо-американської політичної традиції, субкультура влади «консолідованої демократії» характеризується високим ступенем ціннісного консенсусу, встановленого між представниками соціуму влади та «міноритарними акціонерами» політичного транзиту щодо цілей та засобів впроваджуваного внутрішньо- та зовнішньополітичного курсів.

У підрозділі 3.2 «Російська політія: авторитарний реверс» виявлено, що внаслідок циклів модернізаційних впливів та традиціоналістських реверсів, які деформували одні елементи та шари культурної матриці цієї країни та залишали незмінними інші, російське суспільство являє собою своєрідне поєднання в різних пропорціях носіїв традиційних, модерністських і постмодерністських цінностей. Для політичної матриці російського суспільства також притаманні бінарні, генетично споріднені інтенції: реформізм та традиціоналізм, лібералізм та консерватизм, атеїзм і релігійні пошуки. Така кентаврична політична культура, схильна до періодичних «зривів», коли згадані бінарні опозиції актуалізуються, а їхня взаємодія набуває відверто кризового характеру.

Зазначено, що основними причинами авторитарного реверсу цієї країни слід вважати наступні: історично-детермінована «симфонія» влади та народу; патерналістські традиції «культурного виробництва» в країні, втілені, зокрема, в специфічних відносинах «людини влади» з «людиною культури»; переобтяженість масової свідомості метафізикою колективу, ретроспектність політичного дискурсу, стимульована елітою, інституційна слабкість держави; схильність росіян до харизматизації суб'єктів владних відносин, підвищена залежність від лідера, в якого вони вірять тощо.

У висновках до третього розділу констатується наявність спільних та відмінних елементів субкультур влади «консолідованих» та «дефектних» демократій, що свідчить на користь того, що їх слід розцінювати як найбільш давні елементи політичних матриць всіх соціумів, які порівнювалися в даному розділі. Аргументовано, що в політичному дискурсі і «консолідованих», і «дефектних» демократій, присутні апеляції до минулого, в обох випадках вірність «культурним корінням» інтерпретується всіма учасниками суспільно-політичної взаємодії як центральний елемент колективної ціннісної системи.

Констатується визначна роль субкультури влади в процесі політичного транзиту «вимушеного» типу.

У четвертому розділі – «Політична еліта України як уособлення субкультури влади» виявляються та аналізуються характеристики вітчизняного соціуму влади, апробується інструментарій контент- та дискурс-аналізів у дослідженні ціннісного коду представників українського політичного класу.

У підрозділі 4.1 «Зовнішньотипологічні особливості вітчизняної субкультури влади» застосовується комплекс евристичних процедур біографічного підходу та теорії соціалізації у пізнанні сутності вітчизняної субкультури влади. Дослідження зовнішньотипологічних особливостей культури представників українського соціуму влади, поряд із якісним контент-аналізом політичної мови, використаної ними в ролі засобу суспільної комунікації, дало змогу виявити в ній наявність константних елементів, так і певні новації. До перших слід віднести тренди непотизму, патерналізму та станової замкненості. Також аргументується, що попри неодноразово декларований розрив української політичної традиції з радянським минулим, останнє регулярно відтворюється в культурних атрибутах кожного нового покоління соціуму влади країни.

В якості фундаментальної тенденції розвитку української субкультури влади виявлений поступовий відхід від цінностей та процедур соціальної інклюзії до зростання елементів конкуренції та конфлікту.

Обґрунтовується теза про співіснування у складі вітчизняного соціуму влади носіїв наступних політико-антропологічних типів: «компенсаторні особи», «функціонери», «ренто-орієнтовані» політики з переважанням останніх.

Констатується тенденція формування українським політикумом власної «мови», як засобу групової комунікації, збагаченої як економічними категоріями, так і специфічною термінологією девіантних субкультур.

У підрозділі 4.2 «Субкультура влади в сучасній Україні: особливості ціннісного коду Президентів» застосовується методика контент-аналізу з метою дослідження ціннісного коду українських політиків найвищого статусу.

Зазначається наявність у лідерів держави складної та комплексної політичної картини світу, яка містить в собі образи колективного минулого, колективного сьогодення та образи бажаного майбутнього для українців як великої соціальної групи. Цінності, представлені в проаналізованих інаугураційних виступах, добре кореспондуються з основними етапами та особливостями соціалізації представників основних груп вітчизняного соціуму влади.

Аргументується, що суспільство в операційному коді Президентів країни є радше пасивним об'єктом управлінського впливу, аніж суб'єктом політичних процесів.

У висновках до четвертого розділу наголошується на тому, що домінантними атрибутами української субкультури влади виступають патерналізм, непотизм та нативізм, що транслюються правлячим класом на всю систему соціальних відносин. До рецесивних елементів субкультури влади відносяться цінності патріотизму, відповідальності, гуманізму тощо.

У **Висновках** викладаються основні результати і підсумки дисертаційної роботи.

1. Визначено, що стан наукового дискурсу з проблем прояву культури в політичному житті сучасних суспільств характеризується наявністю сталої тенденції закріплення за нею статусу однієї з провідних детермінант спільнотних трансформацій. Визнання зарубіжними та вітчизняними авторами культури в статусі «універсального дескриптора», роль якого проявляється в конкретному національному контексті, виводить дослідження сутності політичного транзиту на якісно новий рівень, позбавляючи наукові концепції влади та демократизації вад «західноцентризму». Стверджується думка про принципову можливість «національних варіантів» існування та розвитку зазначених феноменів та процесів.

Завдяки «повороту до культури» наука збагатилася новими евристичними фреймами, які презентують феномен влади в якості однієї зі складових політичної матриці конкретного суспільства, підкреслюючи її імпліцитну «присутність» у всіх актах соціальної взаємодії та змістовному наповненні соціальних конвенцій. Відповідно до цього, діалектичний взаємозв'язок культури та влади тлумачиться через логіку взаємовідносин цілого та частини, надаючи достатні підстави для введення до наукового інструментарію профільних досліджень концепту «субкультура влади».

2. Аргументовано, що пізнавальний потенціал концепту «субкультура влади» проявляється в підтвердженні існування взаємозв'язку між політичною культурою, владою та особою. Зазначений концепт дозволяє вийти за межі інтерпретації феномена влади лише як компетенції еліт, дає можливість проявити вкоріненість владних практик у структури повсякденного життя представників конкретного транзитного суспільства.

Проникнення у сутність тандему культури та влади в контексті політичного транзиту передбачає застосування комплексу як традиційних методів пізнання (процедури конкретно-історичного та структурно-функціонального підходів, порівняльного аналізу), так і вживання методології «археології знання», з її апеляцією до пам'яток людської суб'єктності і суб'єктивності (різноманітні «его-документи», народні казки та оповідання, твори художньої літератури). Це дає можливість не лише передати сутність проблеми, що розглядається, через результати кількісного та якісного аналізів, але й «відчути» її, підкресливши присутність реальної людини в політичних процесах, які розвиваються на макро-, мезо- та мікрорівнях соціального життя.

3. Доведено, що архітектоніка культури дає підстави визначити її в статусі базису політичної матриці перехідного (і не лише) суспільства.

Коллективний «культурний код» не тільки визначає специфіку реалізації відносин влади – підкорення в межах конкретного суспільства, але й детермінує тактики та стратегії адаптації до інновацій переходу, припустимі параметри політичного транзиту.

Включення концепту «субкультура влади» до загальної логіки тлумачення сутності політичного переходу дає можливість інтерпретувати його не як тривіальну сукупність інновацій до інституційної інфраструктури транзитного суспільства, а і як процес трансформацій його культурного «базису», що розгортається поліваріантно, коливаючись між полюсами індегенізації та втрати самототожності.

4. Встановлено, що в найбільш повному обсязі адаптивний потенціал субкультури влади проявляється під час так званого «вимушеного переходу» – у точці біфуркації суспільного розвитку. Криза старих ціннісних систем, соціальних конвенцій, ролей та інститутів уможливує широке застосування методів соціального інжинірингу представниками соціуму влади. Під час складної взаємодії інноваторів та інгібіторів, зосереджених в різних соціальних групах, визначаються можливі обрії колективного майбутнього, актуалізуються одні та редукуються інші складові культурного ядра спільноти, руйнуються старі та стверджуються нові стилі та жанри життя. В загальному підсумку, суспільство, яке завершило перехід (досягло бажаних параметрів стабільності у своїх взаємовідносинах із зовнішнім соціальним оточенням та у комунікації внутрішніх контрагентів), постає як відвертий артефакт – результат діяльності представників соціуму влади та їх міноритарних партнерів.

5. Виявлено, що спільною рисою субкультури влади «консолідованих» та «дефектних» демократій виступало її тяжіння до автономії від втручання міноритарних агентів політичної взаємодії. Похідними від першого атрибуту, виступають такі властивості, як: тяжіння до кулуарності, вибудовування неформальних зв'язків, кодексів поведінки, специфічних рис стилю життя тощо. І для культури влади «консолідованих» демократій, і для їх девіантних інваріантів властиві ретроспективні сюжети в офіційному дискурсі (руральна тематика, примордиальна міфологія), відчутна частка риторики популізму та сакральної тематики, групова мімікрія під стандарти егалітарної політичної спільноти тощо. Фіксація масиву спільних атрибутів культур обох кластерів порівняння дає вагомі підстави зарахувати субкультуру влади до найбільш глибоких, традиційних елементів політичних матриць суспільств.

Виявлені принципові розбіжності в атрибутах субкультур влади «консолідованих» та «дефектних» демократій: принципи легітимації політичних класів (дихотомія конкурентної меритократії та конкурентної олігархії), технологічний інструментарій панування (перевага «м'яких» або «жорстких» технологій) тощо. Цей факт дозволяє визнати як об'єктивність існування центрального для даного дослідження феномену, так і доцільність введення до наукового обігу відповідного концепту.

6. Обґрунтовано, що авторитарний реверс, який був продемонстрований Російською Федерацією, підтверджує тезу прихильників неоінституційної методології суспільствознавства про залежність людських колективів від «пройденого шляху» та рельєфно позиціонує культуру великої соціальної спільноти в статусі фундаментального чинника визначення якісних параметрів буття людського колективу.

7. Аргументовано, що зовнішньотипологічні риси вітчизняної субкультури влади, в комплексі з особливостями політичного дискурсу її провідних представників, дають можливість кваліфікувати її як таку, що й досі перебуває в процесі цивілізаційного синтезу, результатом якого повинна стати власна політична матриця, наближена чи, навпаки, віддалена від цінностей та норм демократії. Одним із безпосередніх проявів «мікрохвиль» демократичного транзиту, спричинених особливостями вітчизняної субкультури влади, є діяльність окремих представників української еліти – носіїв відмінних політико-антропологічних концепцій, які, в свою чергу, сполучали в різній пропорції цінності та норми згаданих вище цивілізаційних матриць. Саме тому в межах українського демократичного транзиту спостерігалися як етапи просування по шляху до народоправства, так і авторитарні реверси.

8. На підставі аналізу ціннісних кодів Президентів України доведено, що субкультура влади представників політичної еліти виступає як резистентний елемент у відношенні до демократизаторських аспірацій з боку вітчизняних та зарубіжних інноваторів. У своїй «груповій мові» еліти експлуатують нативістський та примордіальний образ українського суспільства із заниженим рівнем політичної суб'єктності громадян. Поряд із цим, слід констатувати задовільний рівень групової реактивності української еліти у відношенні до самого факту політичного транзиту, в якому бере участь «їх» суспільство. Цей факт, у поєднанні з об'єктивним процесом оновлення правлячої еліти внаслідок вертикальної політичної мобільності (революційні події 2013 – 2014 рр., демократичні процедури виборів) та зміни політичних поколінь, дає підстави для поміркованого оптимізму щодо результатів демократичного транзиту в Україні в середньо- та довготерміновій перспективах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Грабіна Г. В. Політична еліта України як уособлення субкультури влади / Г. В. Грабіна // Грані: науково-теоретичний альманах. Вип. 3 (131). – 2016. – С. 55–61.

2. Грабіна Г. В. Адаптивний потенціал субкультури влади в умовах політичного транзиту / Г. В. Грабіна // Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 58. – С. 20–29.

3. Грабіна Г. В. Субкультура влади «консолідованих» та «дефектних» демократій: порівняльний аналіз / Г. В. Грабіна // Гілея: науковий вісник. – 2017. – Вип. 121. – С. 199–203.

4. Грабіна Г. В. Феномен культури в структурі політичних матриць модерних соціумів: визначення адаптивного потенціалу / Г. В. Грабіна // Політикус: науковий журнал. – 2017. – Вип. 1. – С. 62–66.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:

5. Grabina G. Subculture of power in modern Ukraine: features of president value code / G. Grabina // The European Political and Law Discourse. – Vol. 3 (1). – 2016. – P. 130–135.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

Тези і доповіді міжнародних науково-практичних конференцій:

6. Грабіна Г. В. Субкультура влади в проблемному полі суспільствознавства / Г. В. Грабіна // II Міжнародна науково-практична конференція: Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: тези доповідей, 13–14 лютого 2015р., м. Одеса. – 2015. – С. 92–95.

7. Грабіна Г. В. Контент-аналіз в системі методів дослідження субкультури влади / Г. В. Грабіна // IV науково-практична конференція: Чорноморські політологічні читання: тези доповідей, 11–12 грудня 2015 р., м. Одеса. – 2015. – С. 38–40.

8. Грабіна Г. В. Субкультура влади «консолідованих» та «дефектних» демократій: порівняльний аналіз / Г. В. Грабіна // Міжнародна науково-практична конференція: Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації: тези доповідей, 27–28 травня 2016 р., м. Львів. – 2016. – С. 95–99.

9. Грабіна Г. В. Субкультура влади як об'єкт наукового дослідження / Г. В. Грабіна // Medzinarodna vedecko-prakticka konferencia: Inovacne vyskum v oblasti sociologie, psychologia a politologie: тези доповідей, 10–11 березня 2017 р., Sladkovicovo, Slovenska republika. – 2017. – С. 178–180.

10. Грабіна Г. В. Концепт «субкультура влади» в системі засобів дослідження політичного транзиту / Г. В. Грабіна // Міжнародна науково-практична конференція: Нові завдання суспільних наук у XXI столітті: тези доповідей, 16–17 червня 2017 р., м. Київ. – 2017. – С. 72–75.

Публікації в інших наукових виданнях:

11. Грабіна Г. В. Теоретичні засади вивчення субкультури влади / Г. В. Грабіна // Вісник Одеського національного університету. Серія Соціологія і політичні науки. Вип. 1 (22). Том 20. – 2015. – С. 67–73.

АНОТАЦІЯ

Грабіна Г. В. Субкультура влади як фактор політичних перетворень в межах хвиль демократизації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2018.

У дисертації субкультуру влади визначено як важливий чинник політичного транзиту, який детермінує загальний напрямок здійснюваних трансформацій.

Запропоновано методологію пізнання, що сполучає процедури класичної політології з посткласичними евристичними прийомами.

В дисертації доводиться, що під час «вимушеного транзиту», який стверджує особливу суб'єктність представників політичного класу конкретного суспільства, проявляється адаптивний потенціал його субкультури влади.

Аргументовано, що феномен культури виступає базисом у відношенні до політичної матриці соціуму, що підтверджується порівняльним аналізом субкультур влади «консолідованих» та «дефектних» демократій.

Дослідження культури українського соціуму влади виявило домінуючий статус атрибутів патерналізму, непотизму та нативізму. До рецесивних атрибутів зараховані: політична відповідальність, патріотизм, культурна компетентність.

Ключові слова: демократизація, політична культура, політична матриця, політична влада, субкультура влади, залежність від пройденого шляху, адаптація, авторитарний реверс.

АННОТАЦИЯ

Грабина А. В. Субкультура власти как фактор политических преобразований в пределах волн демократизации. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского». – Одесса, 2018.

В диссертации субкультура власти рассмотрена как важный фактор политического транзита, определяющий общее направление осуществляемых трансформаций.

Предложена методология познания, сочетающая процедуры классической политологии с пост-классическими эвристическими приёмами.

В диссертации доказывается, что во время «вынужденного транзита», который утверждает особую субъектность представителей политического класса конкретного общества, проявляется адаптивный потенциал его субкультуры власти.

Аргументировано, что феномен культуры выступает базисным по отношению к политической матрице социума, что подтверждается

сравнительным анализом субкультур власти «консолидированных» и «дефектных» демократий.

Исследование культуры украинского социума власти выявило доминантный статус атрибутов патернализма, nepoтизма и нaтивизма. К рецессивным атрибутам отнесены: политическая ответственность, патриотизм, культурная компетентность.

Ключевые слова: демократизация, политическая культура, политическая матрица, политическая власть, субкультура власти, зависимость от пройденного пути, адаптация, авторитарный реверс.

SUMMARY

Grabina G. V. Subculture of power as political transformation factor within the waves of democratization. – Manuscript.

Thesis for the acquisition of the academic degree of the Doctor of Philosophy in Political science in specialty 23.00.02 – political institutes and processes. – South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odessa, 2018.

In thesis subculture of power is defined as an important factor of political transit, which determines the general direction of carried out transformations, their speed and efficiency. The rationale behind the use of «subculture of power» concept in two basic definitions: 1. as a constituent part of the society's general culture, which is responsible for the formation of dominant anthropological type of «political human being» and 2. to indicate the society of power, a specific «we-group», which has its own value system, a collective behavior code and serves as a reference to other subcultures, represented in the social space of national politeia.

The proposed methodology of research of power subculture involves the use of cognitive techniques of the classical political science (historical, structural-functional and biographical approaches) combined with post-classical heuristic procedures («the history of everyday life», «archeology of knowledge»).

Scientific approaches to the interpretation of cultural factor role in political transit process are presented in thesis. It was found out that representatives of social science interpret culture as a universal descriptor that «determines» qualities of other specialized subsystems of society, defines extent and degree of success of transformations within the political transit framework.

The thesis argues that the «basicity» of key cultural elements reveals in the content of the main social conventions, in the construction of life trajectories of individuals, as well as in the specific design of management institutions and algorithms of their functioning.

It is emphasized that culture in general, and subculture of power in particular, determines the degree of socio-political organism's resistance to innovations in the course of democratic transition.

Thesis proves that in the course of «forced transit», which confirms the special subjectivity of the political class representatives of the society, the adaptive potential of its power subculture is revealed.

In the comparative analysis of power subcultures of «consolidated» and «defective» democracies, their common and distinctive features were revealed. It is noted that in the power subculture of "consolidated" democracies and in its polar invariant, knowledge as well as the ability of particular individuals and their groups to influence directly (natural and social) substance is equally appreciated. However, this knowledge is used to address fundamentally different challenges. In the first case, the talk is about improvement of effectiveness of political management process on the principles of its rationalization. In the second case, knowledge is used by representatives of the ruling society to create a certain «ideocratic matrix», which moves into the background rational elements of the tandem "domination - subordination" by replacing them with irrational elements, such as faith.

As a result of the study of external-typological features of national power subculture, it is emphasized that its features are fully embodied in value and operational codes of the Ukrainian political class. These codes, in their turn, appear to be the logical results of complex and contradictory processes of its representative's socialization that took place at different stages of the existence of the late Soviet society, as well as consequences of adaptation to radical innovations of the initial stage of Ukraine`s political transit.

Study of external typological features of the Ukrainian society of power culture representatives along with the qualitative content analysis of political language used by them as a means of social communication, which was conducted in thesis, allowed to reveal both constant and dynamic elements influencing the course of country`s political transit. Author of thesis included cultural patterns of paternalism, nepotism and nativism, which are transmitted by the ruling class to the entire system of social relations to constant elements. Cultural elements, providing the proper level of social inclusion (political responsibility, patriotism, cultural competency, etc.) were attributed to other value code of the Ukrainian society of power, showing negative dynamics.

Key words: democratization, political culture, political matrix, political power, power subculture, path dependence, adaptation, authoritarian reverse.